

MICHAŁ WIDERA

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego

<https://orcid.org/0000-0002-7849-8887>

Gmina wyznaniowa żydowska w Wieluniu w II Rzeczypospolitej w dokumentacji Archiwum Państwowego w Łodzi

1. Żydowski Związek Wyznaniowy w II Rzeczypospolitej – 2. Zarząd i rada gminy – 3. Majątek gminy i sytuacja materialna – 4. Pracownicy – 5. Wybory na urzędy gminne – 6. Działalność religijna – 7. Działalność społeczna

Ludność żydowska w okresie odrodzonej Polski w Wieluniu zajmowała ważne miejsce w społeczeństwie obok dominującego Kościoła rzymskokatolickiego i nieznacznego udziału Kościoła ewangelicko-augsburskiego oraz szczątkowo występujących innych wyznań. Do gminy żydowskiej w Wieluniu należało ok. 5000 osób (w 1921 r. 4818 osób, co stanowiło 43,67% ludności miasta, a w 1938 r. 5247 osób, czyli 33,44% całej jego społeczności), z których 464 były zobowiązane do opłacania składki wyznaniowej. Zadania kahału sprowadzały się nie tylko do zaspakajania podstawowych potrzeb religijnych ludności żydowskiej, takich jak: utrzymanie rabinatu, synagogi i domów modlitwy, cmentarza, łaźni i rzeźni rytualnej, ale także prowadził on działalność w zakresie kulturalno-oświatowym i dobroczynności publicznej. Mając dostateczne środki finansowe, gmina udzielała wielu subsydiów na szkoły religijno-narodowe, towarzystwa dobroczynne i doraźne zapomogi dla biednych¹. Zasięg terytorialny jej działalności został zatwierdzony decyzją wieluńskiego starosty powiatowego

¹ Tadeusz Olejnik. 2009. *Wieluń. Dzieje miasta 1793–1945*. Wieluń: Zakład Poligraficzny „kolor-DRUK” Bogusław Weisło, 211; Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APL), sygn. 39/23670. Dane statystyczne dotyczące powiatu wieluńskiego; Archiwum Państwowe w Łodzi. Oddział w Sieradzu (dalej: APŁOS), sygn. 108/1845. Sprawy wyznania mojżeszowego, 573.

Stanisława Kaczyńskiego z 17 września 1925 r., opartą na ukazach rosyjskich, wydanych w drugiej połowie XIX w. o równouprawnieniu ludności żydowskiej w Królestwie Polskim².

Celem podjętych badań jest ukazanie specyfiki działalności wspólnoty żydowskiej w Wieluniu w okresie II Rzeczypospolitej, wspólnych obchodów religijnych, inicjatyw, spotkań i działalności społecznej, które wówczas jednoczyły wiernych religii mojżeszowej i stanowiły centrum życia tej ludności w mieście. Bazę źródłową stanowią archiwalia znajdujące się w Archiwum Państwowym w Łodzi oraz w oddziale tego archiwum w Sieradzu, zebrane przez Starostwo Powiatowe Wieluńskie i Urząd Wojewódzki Łódzki w okresie dwudziestolecia międzywojennego. W prezentacji badań zastosowano metody: analizy źródeł archiwalnych, syntezy, demograficzną, geograficzną i statystyczną, a następnie przedstawiono zagadnienie w układzie problemowym. Badania źródłowe pozwoliły przedstawić skład zarządu i rady kahału w Wieluniu i procedury ich wyborów, osoby zajmujące najważniejsze stanowiska, terytorialny zasięg oddziaływania gminy, problemy, z którymi borykała się ludność wyznająca judaizm w czasie kryzysu ekonomicznego, majątkowy stan posiadania instytucji oraz ich dochody i wydatki, a także działalność społeczną: dobroczynną i edukacyjną.

1. Żydowski Związek Wyznaniowy w II Rzeczypospolitej

Największym, niechrześcijańskim związkiem religijnym w II Rzeczypospolitej był judaizm. Już w 1916 r. niemieckie władze okupacyjne wydały rozporządzenie obowiązujące na terenie Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego, obejmującego swym zasięgiem m.in. późniejsze województwo łódzkie. Zgodnie z tym dokumentem wszyscy wyznawcy mozaizmu tworzyli Towarzystwo Religijne, w skład którego wchodziły gminy małe, powiatowe i wielkie (tworzone w obrębie jednej

² Gmina w Wieluniu obejmowała odtąd następujące miejscowości (osiedla): Bolków, Bugaj, Bieniądźcice, Biała, Brzoza, Bieniec, Budziaki, Brody, Czarnożyły, Chotów, Dymki, Dąbrowa, Dzietrzniki, Gaszyn, Gromadzice, Grębień, Józefów, Jodłowiec, Jajczaki, Kąty, Kik, Krzyworzeka, Kopydłów, Kamionka, Kadłub, Kurów, Leniszki, Łaszew, Łyskornia, Łagiewniki, Mokrsko, Mierzyce, Mątewki, Młynisko, Masłowice, Milejów, Niemierzyn, Niedzielsko, Nowy Świat, Niedźwiedz, Olewin, Opojowice, Olszowa, Ostrówek, Piaski (gm. Mokrsko), Platoń, Pańców, Popowice, Pustkowie-Kluski, Raczyn, Rudlice, Rychłowice, Ruda, Staw, Słupsko, Starzenice, Sieniec, Skrzętle, Teklina, Turów, Urbanice, Walków, Wielgie, Wierzchlas, Wiktorów, Wiktorówek, Wróblew, Wydrzyn, Widoradz, Wola Rudlicka. APŁOS, sygn. 108/1845, 95; sygn. 108/1860. Akta w sprawie wyborów gminy wyznaniowej żydowskiej w Wieluniu, pismo z 19 marca 1931 r. do Starostwa Powiatowego w Wieluniu; Anita Palimąka. 2009. „Zmiany w sytuacji prawnej Żydów na ziemiach zaboru rosyjskiego w pierwszej połowie XIX wieku (do 1862 r.)”. SSHT 42 (1): 129–135.

lub kilku gmin politycznych). Posiadały one prawa korporacyjne i były podporządkowane Najwyższej Radzie Żydowskiej³.

Po odzyskaniu niepodległości, 7 lutego 1919 r. został wydany dekret Naczelnika Państwa o zmianach w organizacji gmin wyznaniowych, który wprowadzał modyfikacje do rozporządzenia niemieckiego z 1916 r. Podkreślono w nim wyznaniowy charakter tych wspólnot, a ich kompetencje sprowadzono do zadań wyłącznie religijnych, a mianowicie: utrzymywania rabinatu, synagog, kąpiele rytualnych i cmentarzy, dbania o religijne wychowanie młodzieży oraz zabezpieczania dostaw kosztownego mięsa. Możliwość tworzenia stowarzyszeń wyznaniowych ograniczono do większych gmin i wprowadzono wybory pięcioprzymiotnikowe. Nowością w stosunku do poprzedniego ustawodawstwa było prawo zatwierdzania wyborów rabinów i członków Rady Religijnej – naczelnego organu Żydowskiego Związku Religijnego – przez ministra wyznań oraz budżetów i uchwał zarządów gmin, nakładających na członków gmin przymusowe składki i opłaty przez administrację państwową⁴.

W latach 1930–1931 wydano rozporządzenia ministra wyznań, które zwiększyły wpływ państwa na działalność gmin, m.in. w zakresie nadzorowania procedury wyborczej przez państwo (zatwierdzanie członków komisji wyborczych i komisji reklamacyjnych oraz list wyborczych) i przyznania wojewodom prawa do zatwierdzania uchwał zarządów gmin, dotyczących wysokości składek i opłat oraz budżetów z możliwością dokonywania w nich istotnych zmian, a nawet nieprzyjmowania ich, jeśli nie spełniały zadań ciężących na gminach wyznaniowych⁵. Mimo tak rozległych kompetencji organów administracji państwowej starosta wieluński Tadeusz Niżankowski w korespondencji z Urzędem Wojewódzkim w Łodzi zwracał uwagę, że nadzór państwowy nad gminami był zbyt ogólny i niewystarczający oraz proponował powołanie Komisji Rewizyjnych dla kahałów, których zadaniem miały być przeprowadzane co kwartał kontrole gospodarowania gminą⁶.

³ Krzysztof Krasowski. 1988. *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historyczno-prawne*. Warszawa – Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 179–180.

⁴ Krasowski. 1988. *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej*, 182–184; Michał Ringel. 1936. Ustawodawstwo Polski Odrodzonej o gminach żydowskich, W *Żydzi w Polsce Odrodzonej. Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna*. t. II. Red. Ignacy Schiper, Arjeh Tartakower, Aleksander Haffika, 244–248. Warszawa: Żydzi w Polsce Odrodzonej.

⁵ Krasowski. 1988. *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej*, 188–189; Paweł Borecki. 2010. „Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich”. CPH 2: 69–80; Janusz Mierzwa. 2012. *Starostowie Polski międzywojennej. Portret zbiorowy*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 487–504.

⁶ APŁOS, sygn. 108/1857. Wyznanie mojżeszowe, Pismo z 2 kwietnia 1933 r. do Urzędu Wojewódzkiego, Wydział Administracyjny w Łodzi; Władysław Wilczyński. 1935. *Informator wieluński*. Wieluń: Drukarnia J. Jędrzejewskiego, 15.

Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) z 5 kwietnia 1928 r. *W sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województwa śląskiego*⁷ stwierdzało, że gminę żydowską stanowili mieszkańcy pojedynczej gminy politycznej lub kilku gmin w przypadku trudności finansowych. Gminy zostały podzielone na wielkie (powyżej 5000 członków) i mniejsze. Władzę nad mniejszymi sprawowały zarządy gmin, w skład których wchodziło czterech, a od 1931 r. ośmiu członków i rabin gminy. Pracami kahału kierował wybierany spośród członków przewodniczący. Natomiast wielkie gminy nadzorował zarząd gminy, stanowiący organ wykonawczy, a także rada gminy, która spełniała funkcje ustawodawcze⁸.

2. Zarząd i rada gminy

Zgodnie z rozporządzeniem MWRiOP z 5 kwietnia 1928 r. administrowaniem gmin wielkich zajmował się zarząd, będący organem wykonawczym (na czele z przewodniczącym zarządu, wybieranym spośród jego członków), i rada, spełniająca funkcje ustawodawcze, m.in. uchwalanie i nowelizowanie budżetu, ustalanie wysokości składek i sposobów ich pobierania, wyznaczanie opłat, zaciąganie pożyczek, powoływanie gminnych zakładów i fundacji oraz zarządzanie nimi, dokonywanie wyborów rabina i podrabina. Przepisy z 14 października 1927 r. określały stanowiska przewodniczącego oraz członków zarządu gminy jako honorowe i bezpłatne⁹.

Zarząd kahału spełniał swoje funkcje poprzez podejmowanie decyzji w czasie specjalnych posiedzeń, odbywających się zgodnie z zaplanowanym porządkiem obrad. W czasie tych zebrań dyskutowano nad bieżącymi sprawami gminy wyznaniowej i podejmowano decyzje. W 1930 r. odbyło się przynajmniej dziewięć posiedzeń

⁷ DzU, 1928 nr 52, poz. 500.

⁸ Henryk Świątkowski. 1937. *Wyznania religijne w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem ich stanu prawnego*. Cz. 1: *Wyznania i związki religijne*. Warszawa: Biblioteka Prawnicza, 113–115; Tomasz Kawski. 2008. Funkcjonowanie struktur biurokratycznych gmin żydowskich centralnej i zachodniej Polski w latach 1918–1939. W *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*. t. I. Red. Artur Górak, Ireneusz Łuć, Dariusz Magier, 503. Lublin – Siedlce: Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych.

⁹ Kawski. 2008. Funkcjonowanie struktur biurokratycznych gmin żydowskich, 503; DzU, 1928 nr 52, poz. 500; APŁOS, sygn. 108/1857. Pismo z 1 lutego 1933 r. do Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi.

zarządu. 17 września 1931 r. o godz. 11.00 udział w spotkaniu wzięli członkowie zarządu: Benjamin Warszawski, Chune Szaja, Herszlik Dawidowicz, Majer Bobrowski, Mendel Joskowicz, Chaim Bornsztajn i Jakób Wajsfelner¹⁰.

W skład zarządu gminy żydowskiej w Wieluniu w latach 1931–1934 wchodził: Benjamin Warszawski (przewodniczący), Herszlik Dawidowicz, Mendel Joskowicz, Majer Bobrowski, Chune Szaja, Aron Szamsza Kohn, Jakób Wajsfelner, Chaim Bornsztajn, Dawid Granman i członek z urzędu: rabin Henoah Gad Justman. Zastępcami członków zarządu w tym czasie byli: Henoah Zajdman, Mendel Ryng, Majer Jakubowicz, Chaim Ber Neuman oraz zastępca z urzędu: podrabin Henoah Srebrnik¹¹.

Benjamin Warszawski, pełniący funkcję przewodniczącego zarządu, prosił w listopadzie 1932 r. o udzielenie urlopu zdrowotnego. Prośba ta została rozpatrzona pozytywnie 22 kwietnia 1933 r. Jednocześnie jego obowiązki przejął Chuna Szaja – zastępca przewodniczącego. W wyniku pogorszenia stanu zdrowia B. Warszawskiego, lekarze z Łodzi zalecali mu spokój i odpoczynek¹². W grudniu 1932 r. starosta wieluński przesłał do Wydziału Administracyjnego Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi podanie B. Warszawskiego o zwolnienie go z obowiązków przewodniczącego gminy. Starosta zaznaczył jednocześnie, że powód rezygnacji był inny niż podany w piśmie i dotyczył konfliktów politycznych, a jego stan zdrowia nie był na tyle zły, aby nie mógł pełnić swojej funkcji. Poza tym dla utrzymania ciągłości gospodarki gminy oraz zachowania odpowiedzialności za ówczesny stan administrowania zmiana na stanowisku przewodniczącego zarządu nie była korzystna¹³.

9 sierpnia 1935 r. Starosta Powiatowy Wieluński powołał tymczasowy zarząd gminy. Przewodniczącym został: Joś Jung, natomiast członkami zarządu: Markus Weltman (doktor medycyny), Abram Grynstein (właściciel majątku ziemskiego), Załma Horowicz (kupiec), Abram Besser (prezes Banku Spółdzielczego), Chaim Bobrowski (kupiec), Aron Aronowicz (kupiec), Jakób Szaja (prezes Banku Ludowego) i rabin Gad Justman. Powołanie tego gremium było związane z unieważnieniem wyborów z 20 maja 1931 r. z powodu wielu nieprawidłowości i naruszenia

¹⁰ Tamże, Protokół posiedzenia Rady Gminy Wyzn. Żyd. z 17 września 1931 r.

¹¹ APŁOS, sygn. 108/1860. Uchwała Zarządu Gminy Wyzn. Żydowskiej w Wieluniu na posiedzeniu z 19 lutego 1931 r.; tamże, sygn. 108/1845, 25–28, 94.

¹² APŁOS, sygn. 108/1857. Pismo z 22 kwietnia 1933 r. do p. Benjamina Warszawskiego zamieszkałego w Wieluniu przy ul. Fabrycznej Nr. 6 Przewodniczącego Zarządu gminy wyzn. żyd. w Wieluniu; tamże, Podanie z 15 kwietnia 1933 r. do Starostwa Powiatowego w Wieluniu; tamże, Świadectwo lekarskie z 22 kwietnia 1933 r.

¹³ Tamże, pismo z 13 grudnia 32 r. do Urzędu Wojewódzkiego Wydział Admin. w Łodzi.

regulaminu wyborczego, agitowania przed lokalem wyborczym oraz nakłaniania obywateli, aby oddawali głosy na konkretne osoby¹⁴.

Spółeczność żydowska w Wieluniu charakteryzowała się dużym zróżnicowaniem pod względem społecznym, politycznym i religijnym. Każdorazowe wybory Zarządu Gminy Żydowskiej odbywały się w atmosferze walk międzypartyjnych i pomiędzy organizacjami religijnymi, zazwyczaj ortodoksami a syjonistami. Wyniki głosowań z reguły były zaskarżane przez przegrane ugrupowania. Niekiedy Starostwo Powiatowe je unieważniało¹⁵. Przewodniczący rady Fajwel Gliksman zmarł w 1930 r., dlatego po kilku miesiącach Starostwo poleciło wyłonienie jego następcy. Po niedługim czasie, 2 lipca 1931 r., zmarł także 65-letni członek rady gminy Wolf Mendlowicz¹⁶. Uchwałą z 12 sierpnia 1931 r. został jednogłośnie wybrany nowy przewodniczący rady, którym został Benjamin Wolf Majeranc¹⁷. Jednak z powodu przekroczenia uprawnień przewodniczącego zarządu i niedopełnienia wszystkich przepisów regulaminu członkowie: Chaim Bornsztajn, Herszlik Dawidowicz i Aron Szamsza Kohn wnieśli pisemną skargę do Starostwa. W związku z tym polecono przeprowadzenie kolejnych wyborów przewodniczącego rady gminy¹⁸.

Podczas posiedzenia 20 września 1931 r. został nim Icek Majer Erlich, uzyskując poparcie wszystkich obecnych z wyjątkiem Szmulewicza, który wstrzymał się od głosu. Członkowie rady: Benjamin Wolf Majeranc, Chaim Zerlich, Dawid Kober, Idel Jakubowicz, Załma Horowicz Mendel Ryng i Majer Jakubowicz zwrócili się jednak z podaniem do Starostwa o unieważnienie głosowania. Ze względu na udział w obchodach Dnia Śądneho nie mogli oni uczestniczyć w zebraniu rady, dlatego starosta wieluński unieważnił uchwały podjęte na posiedzeniu w dniu 20 września. Ostatecznie zmarłego Fajwla Gliksmana zastąpił Załma Horowicz, a Wolfa Mendlowicza – Mendel Ring. W odpowiedzi na tę sytuację Fajwel Lewin 21 października 1931 r. zrzekł się mandatu członka rady i wiceprzewodniczącego. Decyzją starosty w tym samym dniu jego następcą został Benjamin Wolf Majeranc¹⁹, urodzony w Ka-

¹⁴ Tamże, sygn. 108/1860. Pismo z 8 sierpnia 1935 r. do Pana Junga Josia w Wieluniu; tamże, pismo z 27 sierpnia 1931 r. do Urzędu Wojewódzkiego, Wydział Administracyjny w Łodzi.

¹⁵ Olejnik. 2009. *Wieluń. Dzieje miasta 1793–1945*, 213.

¹⁶ APŁOS, sygn. 108/1857. Pismo z 12 lipca 1932 r. do Pana Fajwla Lewina p.o. przewodniczącego rady gminy wyzn. żyd. w Wieluniu; tamże, pismo z 7 sierpnia 1931 r. do Zarządu gminy wyznaniowej żydowskiej w Wieluniu; tamże, pismo z 3 sierpnia 1931 r. do Pana Starosty Powiatowego w Wieluniu; tamże, metryka zejścia z 8 sierpnia 1931 r.

¹⁷ Tamże, pismo z 13 sierpnia 1931 r. do Pana Starosty Powiatowego w Wieluniu; tamże, protokół posiedzenia Rady Gminy Wyzn. Żydowskiej w Wieluniu z 12 sierpnia 1931 r.

¹⁸ Tamże, pismo z 27 sierpnia 1931 r. do Zarządu gminy wyznaniowej żydowskiej w Wieluniu.

¹⁹ Tamże, protokół posiedzenia Rady Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Wieluniu z 20 września 1931 r.; tamże, podanie o unieważnienie posiedzenia Rady Gminy Wyzn. w Wieluniu z 25 wrze-

liszu w 1880 r. Wraz z żoną mieszkał w Wieluniu przy ul. Fabrycznej 6 i posiadał oprócz domu kamienicę jednopiętrową przy ul. Gaszyńskiej 3 oraz sklep. Cieszył się dobrą opinią wśród żydowskich mieszkańców Wielunia²⁰.

3. Majątek gminy i sytuacja materialna

Pod zarządem gminy znajdowała się synagoga w Wieluniu przy ul. Sienkiewicza, dom *Bet Hamidrasz* przy ul. Palestranckiej z wyznaczonym miejscem modlitwy i łaźnią rytualną oraz cmentarz i znajdujący się obok niego dom dla dozorey. Ponadto w 1932 r. przy ul. Reformackiej 13 otwarto dom modlitwy, który mógł pomieścić 20 osób²¹. 5 grudnia 1933 r. Fajwel Majerowicz i Icek Szpigel zwrócili się do Starostwa z prośbą o wydanie zezwolenia na otwarcie miejsca modlitwy przy ul. Augustańskiej 5. Był to jeden niewielki, świeżo pomalowany pokój, znajdujący się na pierwszym piętrze. Nie wiadomo jednak, czy dom modlitwy został ostatecznie otwarty²².

Rabin Henoch Justman 17 października 1934 r. zwrócił się z prośbą o zezwolenie na otwarcie kolejnego lokalu dla celów religijnych, mogącego pomieścić 20 osób. Starostwo Powiatowe obwieszczeniem z 24 listopada 1934 r. ogłosiło rozprawę komisyjną na 10 grudnia 1934 r. o godz. 11.00. Przewodniczącym komisji został Władysław Chasczyński, a w jej skład weszli: Ludwik Nieć – doktor powiatowy, Bolesław Danecki – sekretarz budowlany i Władysław Dzięcioł – wiceburmistrz. Po analizie dokumentacji i oględzinach miejsca stwierdzono, że pomieszczenie przeznaczone na dom modlitwy odpowiadało wszelkim wymogom sanitarnym i budowlanym. Nie wysunięto żadnych zastrzeżeń przeciwko udzieleniu zezwolenia na jego otwarcie²³.

W 1931 r. dochody gminy żydowskiej w Wieluniu obejmowały: zwrot zaległości (7203 zł), dochody z synagog i domów modlitewnych (1086 zł), wpływy z uboju rytualnego (60 619 zł), opłaty cmentarne (4185 zł), wpływy z łaźni obrzędowej

śnia 1931 r.; tamże, pismo z 14 października 1931 r. do Zarządu Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Wieluniu; tamże, pismo z 3 grudnia 1931 r. do Zarządu gminy wyznaniowej żydowskiej w Wieluniu; tamże, sygn. 108/1863. Różne, pismo z 18 kwietnia 1932 r. do Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi za pośrednictwem Starostwa Powiatowego w Wieluniu.

²⁰ Tamże, 67.

²¹ Tamże, sygn. 108/1845, 96, 188, 573; tamże, sygn. 108/1860. Pismo z 19 marca 1931 r. do Starostwa Powiatowego w Wieluniu.

²² Tamże, sygn. 108/1863. Pismo z 5 grudnia 1933 r. do Starostwa Powiatowego w Wieluniu.

²³ Tamże, sygn. 108/1845, 188.

(5056 zł), wpłaty na rzecz Kasy Chorych (973 zł), kary za zwłoki we wpłacaniu składek wyznaniowych (129 zł), ofiary dobrowolne (50 zł), wpłaty z pożyczek bezprocentowych (272 zł) i procentowych (1000 zł). Łącznie przychody w tym roku wyniosły 80 572,30 zł. Środki te zostały rozdysponowane w następujący sposób: spłata zaległości biernych (8978 zł), utrzymanie rabinatu (9420 zł), administracja gminy (4779 zł), synagoga i domy modlitwy (6476 zł), opłaty związane z ubojem rytualnym (18 506 zł), utrzymanie cmentarza (2520 zł), dom noclegowy (230 zł), łaźnia rytualna (11 145 zł), środki na dobroczynność i opiekę społeczną (18 434 zł), podatki i ubezpieczenie przeciwpożarowe (93 zł), wpłaty do Kasy Chorych (1023 zł), wydatki nieprzewidziane (1093 zł), dodatki świąteczne (955 zł), remont budynków gminy (430 zł), koszty ściągania składek (84 zł)²⁴.

W 1932 r. dochody kahału stanowiły: wpływy z działalności synagogi (1286 zł), opłaty za pochowanie zmarłych (3435 zł), świadczenia za ubój bydła (29 770 zł) i drobiu (23 160 zł), wpływy z łaźni rytualnej (5671 zł), nieprzewidziane dochody z dobrowolnych datków (12 zł) oraz sumy zwrotne (662 zł). Łącznie zaksięgowano wówczas 67 170 zł²⁵.

W tym samym roku wydatki wyniosły 64 863,46 zł. Zostały one przeznaczone na utrzymanie budynków i instytucji gminy oraz wypłacenie pensji zatrudnionych w gminie osób. Dochody przeznaczono na pensje: posługaczy (3920 zł), rabin (5275 zł), podrabina (4080 zł), sekretarza (3245 zł), kantora (296 zł), dozorcę domu (217 zł), rzeźników (13 377 zł), wiernika rytualnego (1982 zł), kontrolera uboju (1349 zł), grabarza (750 zł), maszynisty w *Mykwie* (1693 zł). Kolejne cele to utrzymanie instytucji: *Bet Hamidrash* (78 zł), synagogi (1645 zł), rzeźni drobiu (38 zł), cmentarza (1650 zł), łaźni *Mykwa* (5628 zł), szkół (9129 zł). Dalsze cele to wydatki związane z remontami: koszt drewna (146 zł) i żelaza (562 zł), zapłata zakładowi mechanicznemu (84 zł), zakup nowego kotła (814 zł), remont budynków gminy (652 zł); opłaty ubezpieczeniowe: od wypadków (23 zł), na rzecz Powszechnej Kasy Chorych w Częstochowie (1577 zł), składki ogniowe (46 zł); działalność społeczna: Instytut *Linas Hacedek* (400 zł), zapomogi (4114 zł), dożywianie więźniów (273 zł). A ponadto: spłata zadłużeń (2770 zł), czynsze za wynajem lokali (455 zł), usługi drukarskie (324 zł), wydatki biurowe (673 zł), wydatki na chór synagogi (210 zł), prowizja za inkaso opłat uboju rytualnego (1016 zł), koszty egzekwowania składki (45 zł), zakup ruchomości (55 zł) i nieprzewidziane wydatki (ok. 912 zł)²⁶.

²⁴ APŁOS, sygn. 108/1863. Zamknięcie rachunkowe za rok 1931 Gminy Wyzn. Żydowskiej w Wieluniu.

²⁵ Tamże, sygn. 108/1845, 523–535.

²⁶ Tamże.

W kolejnym roku (1933) do miesiąca września wydatki wyniosły w sumie 59 923,05 zł. Natomiast przewidywane dochody na 1934 r. miały wynieść 60 223 zł. W sprawozdaniu szczegółowym z działalności gospodarczej za 1935 r. do budżetu gminy wpłynęło łącznie 50 271 zł. Główny przychód stanowiły wpływy z uboju rytualnego (38 322 zł) oraz uregulowane zaległości względem gminy (7648 zł). Mniejsze dochody wpłynęły z synagogi, cmentarza, łaźni rytualnej, ofiar dobrowolnych i ogrodu. Pozwoliły one dokonać uregulowania części zadłużenia gminy, a także zostały wydane na: utrzymanie rabinatu, administracji gminy, synagogi, rzeźni rytualnej, cmentarza, łaźni rytualnej oraz przeprowadzenie remontu budynków i prowadzenia działalności dobroczynnej na dużą skalę (wydano na ten cel 9268 zł)²⁷.

W 1933 r. wspólnota żydowska w Wieluniu borykała się z problemami finansowymi. Brakowało środków na wypłacanie bieżących pensji i wykupienie własnych weksli gminy. Dlatego 8 stycznia 1933 r. powołano specjalną Komisję Szacunkową, której zadaniem było ściąganie zaległych składek, ich umarzanie, bądź prolongowanie spłat. Zadłużenie na dzień 2 stycznia 1933 r. wynosiło 40 657,20 zł. 30 stycznia 1933 r. władze kahału prosiły Starostwo o zgodę na dokonanie zmian w budżecie na 1933 r. z powodu kryzysu ekonomicznego. Prośba została uzasadniona w następujący sposób:

Zmiany proponowane przez Zarząd mają na celu z jednej strony dobro społeczeństwa przez ulżenie w wysokości świadczeń na rzecz Gminy, z drugiej zaś, pragną uczynić budżet w roku 1933 wykonalnym bez uciekania się do sporządzania dodatkowego budżetu²⁸.

Wkrótce pismem starosty z 7 lutego 1933 r. polecono obniżyć pensję Henocha Justmana o 25%, czyli do 75 zł tygodniowo. Jednak członkowie rady i zarządu zwrócili się z podaniem, w którym stwierdzili: „obniżenie poborów tutejszego rabina jest krzywdą”, gdyż wcześniejsze ustne zapewnienia przed objęciem przez niego urzędu gwarantowały mu pensję w wysokości 150 zł tygodniowo. Jednocześnie nadawcy pisma zapisali:

gdyby zamiast przyrzeczonych 150 zł tygodniowo rabinowi Justmanowi pensja jego miała ulec redukcji do 75 zł i to w ciągu bardzo krótkiego czasu po objęciu przez posadę stałego rabina, byłoby to zbyt dotkliwą konsternacją dla osoby, będącej

²⁷ Tamże, 440–448; tamże, sygn. 108/1863, 41.

²⁸ Tamże, sygn. 108/1857. Wyciągi z protokołów posiedzeń Zarządu i Rady Gminy Wyzn. Żyd. w Wieluniu w sprawie zaległych składek tejże Gminy oraz komisji wykonawczej przez organa tut. Gminy Wyzn. utworzonej; tamże, sygn. 108/1845, 571, 573.

opiekunem duchowym i wychowawcą religijnym całego społeczeństwa żydowskiego w tutejszej gminie.

Prośba ta spotkała się ze zrozumieniem starosty, który polecił wypłacanie pensji w dotychczasowej kwocie 100 zł tygodniowo²⁹.

Obniżenie poborów dotyczyło także Henocha Srebnika, który posiadał dużą rodzinę, a ponadto jeden z jego synów, który był już żonaty, cierpiał na chorobę umysłową. W związku z tym na jego barkach spoczywało utrzymanie synowej i wnuków, którzy nie otrzymywali żadnej zapomogi. W związku z tym rada i zarząd apelowały o nieobniżanie jego płacy, która wynosiła wówczas 75 zł tygodniowo. W prośbie pisano:

zarządzenie obniżenia pensji również krzywdzi podrabina Srebnika pod względem moralnym, albowiem pełni on swoje funkcje w naszej gminie bez przerwy od lat trzydziestu i bez zarzutu ku zupełnemu zadowoleniu ogółu gminy, a zważywszy, że gmina nasza jest stosunkowo liczna, ta praca jego jest bardzo duża, natomiast jako podrabin nie posiada żadnych ubocznych dochodów. W tych warunkach podrabin Srebnik wienien był raczej spodziewać się podwyżki uposażenia, a nie jego obniżenia³⁰.

Trudna sytuacja ekonomiczna ograniczyła możliwości wspierania działalności społecznej. Dlatego 29 września 1933 r. Stowarzyszenie Rzemieślników Żydów w Wieluniu zwróciło się do Starostwa Powiatowego z prośbą o interwencję w sprawie wypłacenia subsydium na stowarzyszenie w kwocie 300 zł, które zostało zatwierdzone przez radę gminy w lipcu 1933 r.³¹

Ze względu na postępujące zubożenie ludności, władze w latach 1931–1932 zredukowały opłaty za ubój rytualny. Wpłynęło to na pogorszenie sytuacji materialnej kahału oraz obniżenie uposażeń urzędników gminnych. W 1933 r. Urząd Wojewódzki w Łodzi zatwierdził nową takse za ubój dla wspólnoty żydowskiej w Wieluniu. Wówczas świadczenia kształtowały się następująco: za ubój wołu lub krowy – 6 zł, cielęcina, owcy, barana – 2,30 zł, gęsi – 0,80 zł, kaczki – 0,35 zł, kury – 0,30 zł, a gołębia – 0,10 zł³².

²⁹ Tamże, sygn. 108/1857. Podanie z 3 marca 1933 r. do Pana Starosty Powiatowego w Wieluniu; tamże, pismo z 16 marca 1933 r. do Zarządu Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Wieluniu.

³⁰ Tamże, Prośba z 13 marca 1933 r. do Starosty Powiatowego w Wieluniu.

³¹ Tamże, sygn. 108/1863. Pismo z 29 września 1933 r. do Starostwa Powiatowego w Wieluniu.

³² Kawski, 2008. Funkcjonowanie struktur biurokratycznych gmin żydowskich, 508; APŁOS, sygn. 108/1845, 562.

Ważnym źródłem dochodów gminy żydowskiej były składki wyznaniowe, do opłacania których byli zobowiązani wszyscy pełnoletni członkowie, którzy mieszkali, pracowali lub posiadali nieruchomości na jej terenie przynajmniej od roku. Wysokość tzw. „bożnicznego” była uzależniona od opłacanych podatków. Sumy na cele religijne niekiedy przekraczały możliwości finansowe mieszkańców, ponieważ pogarszała się ich sytuacja materialna. W latach 1931–1933 złożono wiele próśb o zmniejszenie wysokości składek wyznaniowych, umotywowanych brakiem środków. W przypadkach uzasadnionych Starostwo odpowiadało na nie pozytywnie. W 1932 r. M. Lemel – mieszkaniec Wielunia, prosił o zredukowanie opłaty z wysokości 25 zł do kwoty 10 zł, którą wpłacał w poprzednich latach. Było to spowodowane zmniejszeniem się zapotrzebowania na świadczone przez niego usługi fotograficzne. W 1935 r. „bożniczne” w Wieluniu wynosiło od 3 zł do 250 zł, a łączne wpływy do budżetu z tego tytułu wyniosły 8669 zł³³.

4. Pracownicy

Prawidłowe funkcjonowanie wszystkich instytucji podlegających pod zarząd gminy wyznaniowej żydowskiej w Wieluniu wymagało współpracy wielu osób zajmujących rozmaite stanowiska. W latach 1931–1932 do pracy w budynku kahału byli zatrudnieni: dozorca domu Józef Andrzejewski i sekretarz Jakób Eljasz Edelist, który ukończył średnią szkołę w Częstochowie w 1899 r. Utrzymaniem synagogi i domów modlitwy, obok rabina H. Justmana i podrabina H. Srebrnika, zajmowali się: posługacze Lajb Kind i Dawid Salomonowicz, emerytowany posługacz Michał Markowicz, posługacz *Bet Hamidrasz* Henocho Dylewski oraz kantor Majer Segał, ponadto w synagodze śpiewał chór. Za ubój rytualny bydła i drobiu byli odpowiedzialni: rzeźnik-kantor Pinkus Majer Berman (od 1908 r.), rzeźnik-kantor Abram Hut (od 15 lutego 1931 r.), rzeźnik Benjamin Szenicki (od 1908 r.), wiernicy koszerności: Mordka Lajb Brykman, Wigdor Haskiel i Zigdor Haskiel (od 1932 r.), inkasent opłat uboju Izrael Szyja Bauman i kontroler uboju Mosiek Joskowicz. Grabarzem był wówczas Gabryel Chmura, a maszynistą w łaźni rytualnej – Chil Gelbart³⁴.

Jedną z ważniejszych funkcji we wspólnocie żydowskiej spełniał rabin, który ubiegając się o objęcie posady w konkretnej gminie, musiał złożyć specjalne

³³ APŁOS, sygn. 108/1857. Pismo z 28 maja 1932 r. do Starostwa Powiatowego w Wieluniu; tamże, sygn. 108/1865. Wyznanie mojżeszowe, 170–189.

³⁴ Tamże, sygn. 108/1863. Sprawozdanie szczegółowe działalności gospodarczej Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Wieluniu za r. 1931; tamże, sygn. 108/1845, 96, 523–535.

egzamin, w tym z języka polskiego. Przewodniczył on modlitwom i obchodzonemu świętom, a z racji pełnionego urzędu cieszył się powszechnym autorytetem całej społeczności. Świadczyły o tym wypowiedzi mieszkańców Wielunia, w których nazywali rabina Justmana „opiekunem duchowym i wychowawcą religijnym całego miejscowego społeczeństwa żydowskiego”. Podobne zadania pełnił także podrabini, który wspomagał rabina w jego działalności. Mieszkańcy miasta dostrzegali ogrom pracy podrabina H. Srebrnika i z szacunkiem się do niej odnosili³⁵.

Członek zarządu gminy Jakób Wajsfelner w 1933 r. był jednocześnie nauczycielem nauk judaistycznych w początkowej szkole religijnej męskiej, należącej do Stowarzyszenia Żydowskiej Szkoły Religijnej *Jesodej Hatora* (Zasady Wiary), utrzymywanej przez zarząd szkoły z czesnego od uczniów. Znajdowała się ona początkowo przy ul. Fabrycznej 13 w czterech salkach na parterze i piętrze budynku. Od 1936 r. posiadała już 6 oddziałów (początkowo tylko 2) i mieściła się przy ul. Reformackiej. Przedmiotów świeckich nauczano w niej w języku polskim, a religijnych po hebrajsku. Funkcję kierownika pełnił Chil Rozenbaum, a następnie Henryk Rosenblum. Na czele zarządu szkoły stał podrabini H. Srebrnik. Czesne dzieci niezamożnych rodziców było pokrywane z dotacji od gminy wyznaniowej w Wieluniu, składającej tzw. subsydium. Nauczyciele pracowali przez 12 godzin dziennie. W 1933 r. do szkoły uczęszczało 205 uczniów, z których 78 nie ponosiło żadnych opłat, a 48 uczniów posiadało zniżkę (najwyższa ulga osiągała 25% kwoty czesnego)³⁶.

Odpowiedzialną pracę wypełniał sekretarz gminy, który pracował przez cały dzień, a często zostawał także po wyznaczonych godzinach. Zakres jego obowiązków obejmował m.in.: dokonywanie rozliczeń z pracownikami, inkasowanie składek wyznaniowych, wypłacanie subwencji i zapomóg, spisywanie budżetów i sprawozdań rachunkowych dla władzy nadzorczej, sporządzanie protokołów posiedzeń rady i zarządu gminy oraz pism urzędowych, a także prowadzenie korespondencji w językach polskim i hebrajskim³⁷.

Na stanowisku kantora i rzeźnika był zatrudniony m.in. Abram Hut na podstawie umowy, która szczegółowo określała wykonywane przez niego czynności. Sprawdzano one do uboju rytualnego bydła oraz drobiu, sprawdzania ich koszerności zgodnie z przepisami religijnymi i wskazówkami miejscowego rabina. Ponadto

³⁵ Tamże, sygn. 108/1857. Podanie z 3 marca 1933 r. do Pana Starosty Powiatowego w Wieluniu; pismo z 24 marca 1933 r. do Starostwa Powiatowego w Wieluniu; prośba z 13 marca 1933 r. do Starosty Powiatowego w Wieluniu.

³⁶ Tamże, sygn. 108/1845, 735, 760, 764; Olejnik. 2009. *Wieluń. Dzieje miasta 1793–1945*, 269–270.

³⁷ APŁOS, sygn. 108/1845, 97–98.

jego obowiązkiem był udział w nabożeństwach w miejskiej synagodze z udziałem chóru na każde wezwanie zarządu, zwłaszcza w soboty, święta oraz uroczystości państwowe. Pensja rzezaka została ustalona na 4800 zł rocznie oraz dodatkowo za odprawianie modlitw w dni świąteczne otrzymywał on przynajmniej 200 zł rocznie. W przypadku łączenia tej funkcji z posadą kantora uzyskiwał ponadto zapłatę za m.in. asystowanie przy ślubach. Pobory były wypłacane z kasy gminy³⁸. Kandydaci na to stanowisko musieli posiadać odpowiednie kwalifikacje, dlatego przed objęciem urzędu składali specjalne egzaminy³⁹.

5. Wybory na urzędy gminne

Ważnym wydarzeniem w gminie żydowskiej były każdorazowe wybory, ponieważ ich wynik oddziaływał bezpośrednio na całą wspólnotę. Zgodnie z regulaminem wyborczym przez dwa tygodnie w budynku kahału (lub w synagodze) przez cały dzień wykładano spisy wyborców do wglądu mieszkańców. W tym czasie można było zgłaszać uwagi dotyczące konkretnych wyborców. Udział w wyborach mogły brać jedynie osoby widniejące w spisie, wobec których nie wniesiono zastrzeżeń⁴⁰.

Nad przebiegiem procedur czuwały osoby specjalnie do tego powołane. 22 czerwca 1936 r. na posiedzeniu rady gminy wybrano komisję do przeprowadzenia wyborów do rady w następującym składzie: spośród członków zarządu gminy: Joś Jung, Załma Horowicz, Jakób Szaja, Aron Lajb Aronowicz, Chaim Bobrowski; spośród członków gminy: Abram Mendel Grynsztajn, Srul Icek Lewkowicz, Josef Kamioner, Jakób Herszberg, Herszlik Szaja, Chaim Ber Newman, Szlama Goldsztajn, Szmul Erlich, Hersz Lajb Szymonowicz, Icek Majer Erlich, Lajb Berkowicz. Zastępcami zostali: Fajwuś Skrzynia, Abram Dawid Jakubowicz, Icek Herszberg, Henocho Zajdman i Szlama Lajzerowicz⁴¹.

Natomiast wybory zarządu gminy odbywały się również według określonej procedury. Nowo wybrani radni wyłaniali członków zarządu, a na ich miejsce do rady zostawali włączeni kolejni zastępcy z list wyborczych. Do przeprowadzenia głosowań powoływano specjalne komisje wyborcze, w skład których wchodziło: 5 członków zarządu, 11 członków gminy i 5 zastępców zgodnie z rozporządze-

³⁸ Tamże, 864–865.

³⁹ Tamże, sygn. 108/1857. Pismo z 24 marca 1933 r. do Starostwa Powiatowego w Wieluniu.

⁴⁰ Tamże, sygn. 108/1860. Obwieszczenie z 23 marca 1931 r.

⁴¹ Tamże, sygn. 108/1863, 231–232.

niem MWRiOP z 24 października 1930 r. w sprawie regulaminu wyborczego⁴². Członkowie komisji musieli cieszyć się dobrą opinią, dlatego policja przesyłała do starostwa, mające duże znaczenie, opinie na temat ich kandydatur⁴³.

Rada kahału dokonywała także wyborów rabina i podrabina, które miały dla społeczności żydowskiej wyjątkowe znaczenie. Głosowania odbywały się zgodnie z zatwierdzonym kalendarzem wyborczym. Pierwszym jego punktem było rozpisanie konkursu na stanowisko rabina i poinformowanie o tym fakcie w co najmniej dwóch dziennikach. Następnie starostwo powiatowe wyznaczało skład komisji wyborczej, po czym przewodniczący zarządu zwoływał pierwsze posiedzenie tego gremium. Wówczas wyznaczano organy kierujące jej pracami wraz z komisją reklamacyjną, której skład zatwierdzały władze powiatowe. Później sporządzano spis wyborców, będących członkami gminy z czynnym prawem wyborczym, oraz informowano w budynku gminy, lokalu wyborczym bądź w formie plakatów ulicznych o miejscu i określonym terminie ośmiodniowego wyłożenia listy wyborców w godz. 8.00–20.00 w celu umożliwienia wniesienia ewentualnych uwag. Zarząd kahału sprawdzał następnie kandydatury na rabinów pod względem spełnienia przez nich regulaminowych wymogów i sporządzał ostateczną listę kandydatów. Wszelkie zażalenia rozpatrywano zwykłą większością głosów i pisemnie informowano zainteresowanych o podjętej decyzji. Całość dokumentacji, w skład której wchodziły listy wyborców i skargi, była następnie przesyłana do Starostwa, które ustalało końcowy kształt spisu wyborców i zwracało go komisji wyborczej za pośrednictwem zarządu gminy. Ostatecznie przekazywał on lokal do głosowania i ogłaszał termin wyborów, informując o nim starostwo. Zadaniem zarządu było ponadto ogłoszenie wyników wyborów przez obwieszczenie i poinformowanie o nich władzy nadzorczej⁴⁴.

W czerwcu 1930 r. zmarł dotychczasowy rabin gminy żydowskiej w Wieluniu. Starosta postanowił poczekać z rozpisaniem nowych wyborów do czasu zatwierdzenia Gada Justmana na tym stanowisku. Jednak kandydat w opinii Ministerstwa Spraw Wewnętrznych nie spełniał wymogów określonych w regulaminie wyborczym z 24 października 1930 r., ponieważ „nie wykazał się (...) znajomością języka polskiego” oraz nie posiadał żadnych wybitnych zasług dla gminy, lecz przyczynił się do powstania deficytu budżetowego. W związku z tym ministerstwo wydało opinię negatywną odnośnie do zatwierdzenia go na stano-

⁴² DzU, 1930 nr 75, poz. 592.

⁴³ APŁOS, sygn. 108/1863, 229–230.

⁴⁴ Tamże, sygn. 108/1857. Kalendarz wyborczy dla wyboru rabina w gminie wyznaniowej żydowskiej w Działoszynie.

wisku rabina, ale poleciło jednocześnie dodatkowo zbadać, czy istniały jakieś wyjątkowe okoliczności, przemawiające za udzieleniem mu dyspensy od egzaminu i obsadzeniem go na urządzie⁴⁵.

Przedstawiciele Centralnego Związku Żydów Ortodoksów w Polsce *Agudas Israel* z oddziału w Wieluniu zwracali się do miejscowego starosty z prośbą o rozpisanie wyborów, gdyż, jak pisali,

dalsze wstrzymanie wyborów rabina byłoby bolesnym ciosem dla tut. ludności religijnej, albowiem brak autorytetu rabinackiego zaciera coraz bardziej charakter religijny tutejszego ogółu żydowskiego, a zatem każdy dzień zwłoki w tej sprawie, jest niepowetowaną stratą dla tut. ludności żydowskiej pod względem religijnym, gdyż skoro stan religijny gdziekolwiek doznaje upadku, to poprawa jego w obecnej antyreligijnej epoce jest bardzo problematyczną.

W innym piśmie, z 12 sierpnia 1932 r., skierowanym do starosty, członkowie zarządu, przedstawiciele rady w Wieluniu pisali:

Skutki braku autorytetu rabinackiego dają się odczuwać dotkliwie we wszystkich dziedzinach tutejszego życia religijnego, a szczególnie w religijnym trybie życia młodzieży żydowskiej oraz pod względem koszerności. Wprawdzie zaangażowano w roku bieżącym tymczasowego rabina, który jednak, pomimo posiadanej przezeń powagi autorytatywnej nie może zaradzić wpływowi antyreligijnemu z powodu chwilowego charakteru jego stanowiska. Niejednokrotnie, mieliśmy sposobność do nabrania przekonania, że przedsięwzięcia rabina dla skłonienia ludności do jakichkolwiek czynów cnotliwych, czy to pod względem religijnym lub ogólnie obywatelskim, doznawają tylko wtedy powodzenia, jeżeli rabin uważany jest przez ludność jako stały jego przedstawiciel⁴⁶.

Apele reprezentantów społeczności żydowskiej w Wieluniu spotkały się z szybką odpowiedzią Starostwa, które już 17 września 1932 r. wyznaczyło skład komisji powołanej do przeprowadzenia wyborów rabina. Znalazło się w niej 5 członków z przewodniczącym rady Zalmą Horowiczem na czele oraz 5 zastępców członków i zastępcę przewodniczącego⁴⁷.

⁴⁵ Tamże, sygn. 108/1861. Akta wyborów rabina w gminie wyznaniowej żydowskiej w Wieluniu, 3; sygn. 108/1860. Pismo z 30 lipca 1935 r. do Pana Starosty Powiatowego w Wieluniu.

⁴⁶ Tamże, sygn. 108/1861, 2–3.

⁴⁷ Tamże, 7.

Następnie przedstawiono listę kandydatów na podstawie pisemnych zgłoszeń zainteresowanych po obwieszczeniu w dwóch czasopismach codziennych informacji o zwolnieniu się tej posady w Wieluniu. Na liście znaleźli się: Lejzor Lipa Klepfisz, rabin z Lubaszewa, zamieszkały w Brześciu nad Bugiem, Henoch Gad Justman, czasowo przebywający w Wieluniu, Icchok Parzęczewski z Przasnysza, Jankiel Gryngerg, zamieszkały w Jałówce, w woj. Białostockim, i Tobjasz Horowicz – rabin Medyni koło Rzeszowa. 26 września 1932 r. o godz. 16.00 wybrano w miejscowej synagodze Henocha Gada Justmana, pełniącego wcześniej ten urząd w Pilicach i Wieruszowie. Następnego dnia zarząd gminy poinformował o wyniku wyborów poprzez wywieszenie plakatów na ulicach i w świątyniach⁴⁸.

6. Działalność religijna

Podstawowym zadaniem gminy było zaspakajanie potrzeb religijnych społeczności żydowskiej, za co był odpowiedzialny rabin i wspomagający go podrabin. W Wieluniu Henoch Gad Justman objął urząd najpierw w charakterze tymczasowym od 13 maja 1931 r., a następnie został wybrany na stałe 26 września 1932 r. Natomiast podrabin Henoch Srebrnik pełnił swoją funkcję w Wieluniu od 1904 r.⁴⁹

Jednym z najważniejszych świąt, obchodzonych przez Żydów dziesiątego dnia miesiąca *tiszri*⁵⁰, była uroczystość Sądneho Dnia (*Jom Kippur*). Obchody tego święta rozpoczynały się w wigilię o godz. 15.00. Wówczas odprawiano obowiązkowe dla wszystkich Żydów modlitwy i spowiedzi przepisane dla Sądneho Dnia. Następnie odbywało się spożywanie „ostatniej uczy obowiązkowej” i specjalne błogosławieństwo, po którym zapalano świąteczne świece. W tym czasie Żydzi nie mogli podejmować żadnej pracy, niedopuszczalne było prowadzenie jakichkolwiek obrad, także dotyczących kahału⁵¹.

⁴⁸ Tamże, 19–27.

⁴⁹ Tamże, sygn. 108/1860. Uchwała Zarządu Gminy Wyzn. Żydowskiej w Wieluniu na posiedzeniu z 19 lutego 1931 r.; tamże, sygn. 108/1845, 25–28, 94.

⁵⁰ Ręgina Liliental. 1914. *Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości*. t. II. Kraków: Akademia Umiejętności, 111.

⁵¹ APŁOS, sygn. 108/1857. Zaświadczenie z 20 września 1931 r.

7. Działalność społeczna

Wśród funkcji spełnianych przez wspólnotę żydowską istotnym zadaniem było prowadzenie działalności dobroczynnej i powoływanie w tym celu odpowiednich instytucji. W budżecie wieluńskiej gminy w każdym roku były zarezerwowane środki na utrzymanie szkół i wspieranie organizacji dobroczynnych. W 1931 r. przekazywano subsydia na szkoły: *Beis Jaakow*, zajmującą się religijnym wychowaniem dziewcząt z ubogich rodzin, męską szkołą religijną *Jesodej Hatora* i szkołą męską religijną *Jesodej Jawne*, uczącą w języku hebrajskim. Ponadto wspierano następujące organizacje: Instytut *Linas Hacedek* w Wieluniu, zajmujący się pielęgniowaniem chorych, *Hachnosas Orchim* – stowarzyszenie zapewniające bezpłatne noclegi niezamożnym, przyjezdnym Żydom, *Gemilus Chesed*, udzielający pożyczek bezprocentowych dla Żydów, którzy zostali pozbawieni środków do życia w wyniku kryzysu gospodarczego, oraz Instytut *Bet Lechem*, zbierający żywność na święta dla biednych Żydów. Ponadto gmina wypłacała zapomogi więźniom i finansowała ich dożywianie. Przykładowo: 17 września 1931 r. na posiedzeniu zarządu przydzielono następujące zapomogi: 50 zł dla ociemniałej Rywki Krzepickiej, 50 zł dla biednych Chawy Ickowicz i Racheli Podolskiej oraz 50 zł dla jednej ubogiej rodziny za pośrednictwem Chaima Bera Najmana. W kolejnym roku przekazano z budżetu na utrzymanie: męskiej szkoły religijnej *Jesodej Hatora* (5527 zł), szkoły *Jesodej Jawne* (2106 zł) i szkoły żeńskiej w Wieluniu *Beis Jaakow* (1496 zł). Ponadto dokonano wpłat na Instytut *Linas Hacedek* (400 zł), dożywianie więźniów (273 zł) i wypłacono zapomogi osobom potrzebującym (4114 zł)⁵².

*

Gmina wyznaniowa żydowska w Wieluniu była największą (jedyną dużą) w powiecie wieluńskim w II Rzeczypospolitej. Należały do niej osoby z kilkudziesięciu okolicznych miejscowości. Pracami kahału kierował zarząd i rada, wybierane przez społeczność żydowską, mocno skonfliktowaną pod względem politycznym. Skutkowało to licznymi odwołaniami od decyzji podjętych przez zarząd gminy i Starostwo Powiatowe. Centrum życia społeczności stanowiła synagoga w Wieluniu oraz liczne domy modlitwy wraz z innymi instytucjami religijnymi, w których pracowało wiele osób, podejmujących odpowiedzialne funkcje. Wśród

⁵² Tamże, sygn. 108/1863. Sprawozdanie szczegółowe działalności gospodarczej Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Wieluniu za r. 1931; APŁ, sygn. 39/2379. Akta Stowarzyszenia Dobroczynnego p.n. „Dom Chleba” – „Bet Lechem” w Wieluniu; APŁOS, sygn. 108/1857. Protokół posiedzenia Rady Gminy Wyzn. Żyd. z 17 września 1931 r.; sygn. 108/1845, 523–535.

nich znajdował się rabin i podrabin, którzy cieszyli się dużym autorytetem wśród miejscowej ludności. Mimo ówczesnego kryzysu finansowego i rosnącego zadłużenia wieluńskiego kahału udało się uniknąć znacznego obniżenia uposażenia pracowników gminy. Prowadzono na dużą skalę działalność społeczną poprzez przekazywanie subsydiów na utrzymanie szkół religijnych i organizacji dobroczynnych. 1 września 1939 r., wraz z wybuchem II wojny światowej, śródmieście Wielunia, zamieszkiwane głównie przez wyznawców religii mojżeszowej, zostało obrócone w gruzowisko w wyniku nalotów bombowych. Następnie w całym „Kraju Warty” prowadzono politykę, mającą na celu masowe wymieranie tej ludności, a także zatarcie wszelkich śladów jej osadnictwa i kultury. Według szacunków w czasie okupacji hitlerowskiej wymordowano lub doprowadzono do śmierci na skutek wycieńczenia ponad 98% Żydów z całego powiatu, czyli ok. 13 330 osób⁵³.

*

Bibliografia

Źródła

1. Rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Łodzi.

Akta miasta Łodzi.

sygn. 39/23670 Dane statystyczne dotyczące powiatu wieluńskiego.

sygn. 39/2379. Akta Stowarzyszenia Dobroczynnego p.n. „Dom Chleba” – „Bet Lechem” w Wieluniu.

Archiwum Państwowe w Łodzi. Oddział w Sieradzu.

Starostwo Powiatowe Wieluńskie.

sygn. 108/1845 Sprawy wyznania mojżeszowego.

⁵³ Julian Baranowski. 1988. Zagłada skupisk żydowskich na obszarze „Kraju Warty” w latach 1939–1945. Stan i potrzeby badań. W *Stan i perspektywy badań historycznych lat wojny i okupacji 1939–1945*, 169–177. Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytut Pamięci Narodowej; Olejnik. 2009. *Wieluń. Dzieje miasta 1793–1945*, 397–407.

sygn. 108/1857 Wyznanie mojżeszowe.

sygn. 108/1860 Akta w sprawie wyborów gminy wyznaniowej żydowskiej w Wieluniu.

sygn. 108/1861 Akta wyborów rabina w gminie wyznaniowej żydowskiej w Wieluniu.

sygn. 108/1863 Różne.

sygn. 108/1865 Wyznanie mojżeszowe.

2. Drukowane

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (DzU), 1928 nr 52, poz. 500.

DzU, 1930 nr 75, poz. 592.

Wilczyński Władysław. 1935. *Informator wieluński*. Wieluń: Drukarnia J. Jędrzejewskiego.

Opracowania

Baranowski Julian. 1988. Zagłada skupisk żydowskich na obszarze „Kraju Warty” w latach 1939–1945. Stan i potrzeby badań. W *Stan i perspektywy badań historycznych lat wojny i okupacji 1939–1945*, 169–177. Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytut Pamięci Narodowej.

Borecki Paweł. 2010. „Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 2: 49–89.

Kawski Tomasz. 2008. Funkcjonowanie struktur biurokratycznych gmin żydowskich centralnej i zachodniej Polski w latach 1918–1939. W *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*. t. I. Red. Artur Górak, Ireneusz Łuć, Dariusz Magier, 491–526. Lublin – Siedlce: Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych.

Krasowski Krzysztof. 1988. *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne*. Warszawa – Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Liliental Regina. 1914. *Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości*. t. II. Kraków: Akademia Umiejętności.

Mierzwa Janusz. 2012. *Starostowie Polski międzywojennej. Portret zbiorowy*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”.

Olejniki Tadeusz. 2009. *Wieluń. Dzieje miasta 1793–1945*. Wieluń: Zakład Poligraficzny „kolor-DRUK” Bogusław Wcisło.

Palimąka Anita. 2009. „Zmiany w sytuacji prawnej Żydów na ziemiach zaboru rosyjskiego w pierwszej połowie XIX wieku (do 1862 r.)”. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 42 (1): 120–136.

Ringel Michał. 1936. Ustawodawstwo Polski Odrodzonej o gminach żydowskich, W *Żydzi w Polsce Odrodzonej. Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna*. t. II. Red. Ignacy Schiper, Arjeh Tartakower, Aleksander Haffika, 242–248. Warszawa: Żydzi w Polsce Odrodzonej.

Świątkowski Henryk. 1937. *Wyznania religijne w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem ich stanu prawnego*. Cz. 1: *Wyznania i związki religijne*. Warszawa: Biblioteka Prawnicza.

*

Streszczenie: Największa gmina wyznaniowa żydowska w powiecie wieluńskim w okresie II Rzeczypospolitej znajdowała się w Wieluniu. Skupiała ona około 5 tys. wyznawców judaizmu. Pracami kahału kierował zarząd gminy i rada gminy przy pomocy wielu pracowników, zajmujących się utrzymaniem m.in. synagogi, budynku gminy, łaźni i rzeźni rytualnej i szkół wyznaniowych. Wielkim autorytetem mieszkańców Wielunia cieszył się rabin, troszczący się o religijny rozwój społeczności żydowskiej i pomagający mu podrabin. Mimo ówczesnego kryzysu finansowego gmina żydowska w Wieluniu prowadziła na dużą skalę działalność dobroczynną i społeczną, poprzez utrzymywanie i finansowanie licznych instytucji, w tym szkół wyznaniowych.

Słowa kluczowe: Wieluń, Żydzi, gmina wyznaniowa żydowska, II Rzeczpospolita.

Abstract: The Jewish Religious Community in Wieluń in the Second Polish Republic. The largest Jewish religious commune in the district of Wieluń during the Second Polish Republic was located in the town of Wieluń. It assembled about 5,000 followers of Judaism. The work of Kehilla was managed by the Board and the Council with the help of many employees who got involved, among other things, in the maintenance of a synagogue, a commune building, a ritual bathhouse, a ritual slaughterhouse and religious schools. The rabbi and the assistant rabbi enjoyed the great recognition of the inhabitants of Wieluń. Despite the then prevailing financial crisis, the Jewish commune in Wieluń undertook social and charitable activities on a large scale through the maintenance and financing of numerous institutions, including Jewish schools.

Keywords: Wieluń, Jews, Jewish religious community, Second Polish Republic.